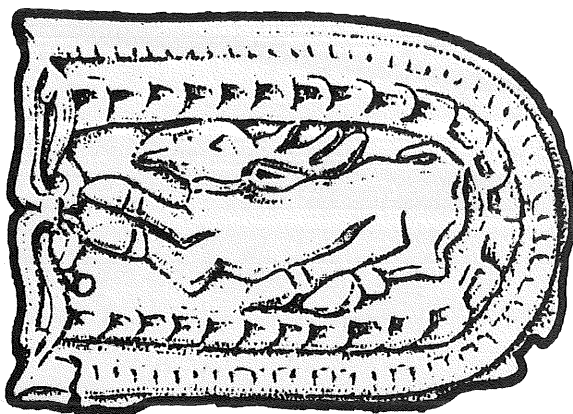

321.229 V. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM (9.)

5
2006

35

ELEINK

MAGYAR
ŐSTÖRTÉNET

— 2006 —

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK	3
Czeglédi Katalin: A földrajzi nevek szerepe a magyar őstörténet kutatásában	3
Dobrovits Mihály: Türkök és magyarok a sztyeppén	31
Horváth Lajos: A keleti magányos temetkezések és földrajzi név típusaik (VIII–XIX. sz.)	44
Kuskumbajev A. K.: Az aranyhorda hadtörténetének forrásai és kutatástörténete	50
VITÁK – VÉLEMÉNYEK	59
Obrusánszky Borbála: Egy régi magyar méltóságnév eredetéhez	59
Szöllősy Kálmán: Anonymus ismeretlen forrása	75
TUDOMÁNYTÖRTÉNET	86
Földvári Sándor: Harmatta János (1917–2004) mint urálista	86
HOZZÁSZÓLÁS	92
Benkő Mihály: Hozzászólás írásban.	92
Megjelent könyvek	96
KÖNYVISMERTETŐ	97
A 100 éve született Bendefy László élete és művei	97
HÍREK	100

CONTENTS

STUDIES	3
Katalin Czeglédi: The role of the geographical names in the research of the history of the ancient Hungarians	3
Mihály Dobrovits: Turks and Magyars	31
Lajos Horváth: Single burials in the East and the types of their toponyms (VIII–IX Centuries A. D.)	44
Kuskumbaev A.: The sources and the historiography of the military history of the Golden Horde	50
DISPUTES, OPINIONS	59
Borbála Obrusánszky: About the origin of an ancient Hungarian title	59
HISTORIOGRAPHY	86
S. Földvály: Harmatta János (1917–2004) as researcher of the Uralic languages	86
OPINIONS	92
Mihály Benkő: Written contribution to an open radio-program	92
BOOK REVIEW	96
Recent publications	96
Gáborné Horváth: The lifework of Bendefy László	97
NEWS	100

ELEINK

Magyar Őstörténet – V. évfolyam, 1. (9.) szám

Kiadja a Magyar Tudomány a Világban Alapítvány.

Szerkesztőbizottság: főszerkesztő Erdélyi István, tagjai: Gyarmati Imre, az Egyesület alelnöke, Darkó Jenő, az Egyesület titkára, Czeglédi Katalin és Benkő Mihály, az Egyesület tagjai. Megjelenik évente kétszer. Levelezési cím: Magyar Őstörténeti Munkaközösség Egyesület, 2131 Göd, Kazinczy F. u. 75. Telefon és fax: 06 27 333 942. ISSN: 1588–8487. Folyóiratunk melléklete a Magyar Őstörténeti Füzetek ISBN: 963 210 389 0.

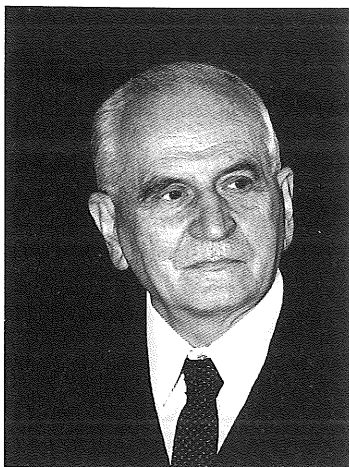
Címlapon: Honfoglaló magyar szíjvég-veret Zbelovska goráról (Szlovénia)
Nyomdára előkészítette a LaVik 92° Kft. Nyomta a Mackensen Kft.

© Magyar Őstörténeti Munkaközösség Egyesület

Földvári Sándor

HARMATTA JÁNOS (1917–2004) MINT URÁLISTA*

Júliusi verőfényben fájdalmas hirtelenséggel ért bennünket a legsötétebb borulás: az élete utolsó pillanatáig aktív nyelvész, történész, epigráfus, polihisztor eltávozott. Az Indiai Köztársaság nagykövetétől Marót Miklós akadémikuson át, akik a ravatalnál búcsúztatták őt, az ELTE Klasszika-filológiai Tanszékcsoportjáig – amely könyvtárát nevezte róla el – már több helyen méltatták őt, már sok fórumon adtak hangot gyászuknak az egykori pályatársak és a tanítványok. Kiemeljük mindenekelőtt a barát, az ötvös kollégista és hadifogolytárs Borzsák István akadémikus megemlékezését (elhangzott az Ókortudományi Társaság 2004. október 15-én tartott felolvasó ülésén is), aki az utóbbi években egyetemi szobáját is megosztotta két évvel fiatalabb, ám nála korábban hazatért pályatársával.

Életműve arra kötelez, hogy a finnugrisztika is megemlékezzen róla, bár az indoeurópai nyelvészet és történet terén kifejtett munkássága mellett talán

*A szerzőnek az egyesületünk jubileumi konferenciáján, 2005. szeptember 26-án elhangzott előadása.

hajlamosak lennének erről az oldaláról megfélekezni. (Minthogy a hosszú alkotói pálya túlnyomórészt olyan időszakra esett, amikor az uralisztika terminust még kevésbé használták, mi a Professor úr korai publikációira tekintettel ezeket kegyeleti okokból finnugrisztikainak nevezzük, jelezvén, hogy a szélesebb értelemben vett uralisztika is okkal tiszteleghet emléke előtt.) Nem ismételjük meg az ókortudomány fórumain mondottakat, hanem a kutatói pálya összefoglalása után felsoroljuk, mely kérdések vizsgálata jelzi a széleskörűen felkészült és minden általa művelt területen egyformán tájékozott tudós finnugrisztikai érdeklődését is. Minthogy elsősorban pályája korai szakaszára datálható ezek többsége, amikor a korunkban érett alkotónak számító uralisták egy része meg sem született, tudománytörténetileg is fontos lehet, hogy ezeket az írásokat kézbe vegyük – ám jelentőségük ma sem csökkent. Sőt, éppen az életút vége felé fordult ismét a finnugor népek felé, immár szélesebb történeti összefüggésben. Nincs folytatója, például, az ókori forrásokban előforduló és finnugornak vélhető népnevek kutatásának, minthogy a finnugrisztikára sem jellemző ma már a klasszikus nyelvek alaposabb, filológiai szintű ismerete, netalán művelése. Nagyobb figyelmet kapott – és vitákat váltott ki – az élete utolsó szakaszában kultivált steppe-kutatás. Ma már tankönyvekbe épültek a finnugor és az ósíráni, óíráni, valamint a középiráni nyelvi kapcsolatok időrendjére vonatkozó megállapításai. Egyéniségének sugárzása és grandiózus életműve pedig önmagában arra készíten bennünket, hogy a rokon tudományok fiatal művelői örök példaként tekintsenek reá.

Idézzük fel tehát röviden a pályát.

Harmatta János Hódmezővásárhelyen született 1917. október 2-án. 1940-ben végzett görög-latin-magyar szakon a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen, ahol 1945 és 1948 között a Latin Filológiai Tanszéken tanársegédként dolgozott. Azután ugyanott, az Eötvös Loránd Tudományegyetemre átnevezett intézményben a Görög Filológiai Tanszék egyetemi tanára (1948-1952), az Indoeurópai Nyelvtudományi Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára (1952-1987), az Ókortudományi Tanszékcsoport vezetője (1966-1987) és az Ókortudományi Kutatócsoport vezetője (1966-1987). 1978-ban a Scuola Normale Superiore Università di Pisa, Accademia Nazionale dei Lincei professzora. 1952-ben a nyelvtudományok kandidátusa, 1957-ben a nyelvtudományok doktora címet nyerte el. 1970-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1979-től rendes tagja. Több külföldi akadémia és számos belföldi meg külföldi tudományos társaság tagja. 1973-ban Herder-díjat, 1990-ben Széchenyi-díjat kapott. Számos magas rangú belföldi és külföldi kitüntetés birtokosa; említsük meg a Magyar Tudományos Akadémia Aranyérmét.

Budapesten, 2004. július 24-án érte a hirtelen halál. Élete utolsó napjaiig járt be az egyetemre. Július 17-én, 17 óra 17 perckor fölhívta Rimóczi Gábornét azzal a szolid jelzéssel, hogy nincs egészen jól. Amikor a tanárnő 2004. július 23-án este Borzsák István professzorral együtt meglátogatta a kórházban, már kómában volt. Rimócziné Hamar Márta nekrológiájában a következő avar felirattal búcsúzott tőle. Isten angyala [Gabriel], szerezz nyugodalmas lakóhelyet [=nyughelyet] és üdvösséget neki (Harmatta János fordítása) Fia, Árpád (o-1968. augusztus) az avar temetők leleteiről írta a szakdolgozatát, amikor az ásatásoknál huszonnégy évesen meghalt. Az ő emlékére fordította le a Jánoshidán, 1934-ben FETTICH Nándor által megtalált és ERDÉLYI István által közölt avar tűtartó feliratát, hat évvel a haláleset után.

Tekintsünk el most a legfontosabb eredményektől, mint az Indoeurópai népek őstörténete és vándorlásai – a levelező tagság elnyerésekor tartott székfoglalójának témája; vagy az iranisztikai kutatásoktól, melyeket a rendes tagság elnyerésekor tartott székfoglalójában A szogd régi levelek c. összegzett, és amelyek nemzetközi elismertségét az is fényesen bizonyítja, hogy a perzsa sah kulturális tanácsadója őt kívánta felkérni az óperzsa feliratok modern, „kritikai” megjelentetésére. (Már elkészültek az állványok a sziklafeliratok előtt, amikor Khomeini megdöntötte a sah uralmát.) Iranisztikai munkásságát mélységében ugyan kevesek ismerik, ám ez az a terület, amelyről mindannyian hallottunk Harmatta professzor neve kapcsán. Itt inkább arra kívánjuk felhívni a figyelmet, hogy része volt a magyar őstörténet feltárásában és tisztázásában is. Történeti források a magyarokról csak a IX. századtól állnak rendelkezésre, így a korábbi időre elsősorban a magyar nyelv jövevényszavait igyekeztek hasznosítani. Azonban a nyelvészeti források (főleg a jövevényszavak) nehezen köthetők helyhez és időhöz, más források, így a régészeti leletek etnikai meghatározása pedig sokszor kétséges; az írott történeti források értelmezése és kiértékelése is sokszor nehézségekbe ütközik. Kiemeljük erre vonatkozóan a Magyar Nyelvtudományi Társaság 2000. december 13-i közgyűlésén „A Volgától a Dunáig: A honfoglaló magyarság történeti útja” címen tartott előadását. Érdemes idéznünk ennek néhány gondolatát:

„NÉMETH Gyula a magyarság őstörténetét úgy képzelte el, hogy a magyarok a finnugorságtól elszakadva keleti irányban terjeszkedtek, s mint Nyugat-Szibériában a Tobol, Isim, Irtis vidékén lakó nép, »prémvadászai, prém szállítói voltak a bolgároknak«, akik földjüket meghódították, uralkodtak rajtuk, s mint új törzset magukhoz csatolták őket, majd velük együtt a négyszázhatvanas évek elején a Kaukázus vidékére költöztek. Így a magyarság a VI–VIII. században a bolgár-törökökkel együtt a Kaukázusban élt. Ezen az el-

gondoláson szinte semmit sem változtatott a magyarság őstörténetének 13 évvel később megjelent új összefoglalása, a Ligeti Lajos szerkesztette A magyarság őstörténete (Bp., 1943.) c. mű, amelynek koncepcióját szerkesztője úgy foglalta össze, hogy a magyarság a Kr. u. IV—V. században »átkerül az ezen a részén könnyen járható Urál-hegység keleti oldalára, ott elhagyva régebbi, erdőlakó, gyűjtögető életmódját, áttér a lovas-nomád életmódnak nyugatszibériai, szerényebb formájára. A Kr. u. V. században kelet felől egy nyugati irányban előretörő török népvándorlás zúdul az akkor már lovas-nomád magyarság nyugatszibériai Tobol-Isim-vidéki szállásaira. A magyarság csatlakozik az új hazát kereső török népekhez, s ettől kezdve csaknem ötszáz esztendeig, egészen a honfoglalásig, törökök szövetségében és szomszédságában él... Az ő műveltségüknek, életformájuknak követőjeként járja végig a fejlődésnek azt a hosszú útját, amely a nyugatszibériai kezdetleges lovas életmódtól a honfoglalás török államszervezet szerint élő bátor, harcos, pompakedvelő magyarjaiig vezet.« [...] A magyarság őstörténete c. kötet tudománytörténeti jelentősége nem is az új eredményekben kereshető, hanem abban, hogy először kísérelte meg a magyarság őstörténetét multidiszciplináris megközelítéssel megvilágítani. Nem érintette lényegesen NÉMETH Gyula őstörténeti koncepcióját a Magyar őstörténeti tanulmányok, az 1977-ben megjelent »ezüst könyv« sem, amely egyébként több tudományterületen figyelemreméltó új eredményekkel gazdagította a magyar őstörténeti irodalmat. Pedig a háború utáni időben a turkológia területének kutatói már világosan látták Németh módszerének és a magyar őstörténeti kutatásokban való alkalmazásának korlátjait és problémáit. Több alkalommal voltam tanúja NÉMETH Gyula és LIGETI Lajos őstörténeti vitáinak, amikor a háború befejezése után közlekedés hiányában az egyetemről hármasban gyalog mentünk át Budára, ahol mindhármunk lakunk. A vita főleg a népnevek őstörténeti tanúvallomásának felhasználhatóságáról és a magyar nyelv török jövevényszavainak, valamint a török—mongol nyelvviszonynak a kérdéseiről folyt, olykor baráti hevességgel. [...] Közben Németh turkológus és történész tanítványai is kezdték megvizsgálni a honfoglalás előtti török—magyar kapcsolatok vitás kérdéseit, és számos ponton Németh eredményeitől eltérő következtetésekre jutottak, amelyek lassan egy új őstörténeti kép kibontakozásához vezettek. Ezek az új eredmények tükröződnek a történetkutatásban már GYÖRFFY Györgynek a honfoglalás korával foglalkozó kötetében és legújabban RÓNA-TAS András A honfoglaló magyar nép c. 1996-ban megjelent könyvében, amelynek tudományos érdemei közül ki kell emelni az ugor kori magyar—török (vagy ugor—török) nyelvi érintkezés cáfolatát, ami lehetővé teszi az Irtis-vidéki magyar őshaza

elméletének törlését a magyar őstörténetből. Egy másik fontos eredménye a könyvnek annak kimutatása, hogy Baskíriában magyar törzs- és helynevek nem léteznek. Bizantinológusok számára is megszívlelendő tanulság annak bizonyítása, hogy Kobrat onogur állama nem a Kubány-vidéken, hanem a Theophanestól Kuphisnak nevezett Bug és a Don között feküdt. Nagyra kell értékelnünk azt is, hogy szakítani tudott Álmos rituális megölésének és a magyar szakrális királyságnak az elméletével.” Vitára késztető, egyben termékeny továbbgondolásra ösztönző megállapítások.

Nem idézzük ily bőven, bár talán még fontosabbak az ókori forrásokban előforduló etnonimákkal foglalkozó dolgozatai (Egy finnugor nép az antik irodalmi hagyományban, ua. franciául is, 1954.); hozzászólt az obi-ugor állatnevekhez (Néhány obi-ugor állatnévről, 1949.); és mint az iranisztika egyik huszadik századi klasszikusa, többször foglalkozott az iráni jövevényszavak kérdéseivel (Egy iráni jövevényszavunk magyarázatához, 1977., Irániak és finnugorok, irániak és magyarok, 1956.). Meg kell említenünk tudománytörténeti méltatásait Munkácsi Bernátról, Révai Józsefről és másokról. A pontos bibliográfiai adatokat alább közöljük, itt csupán a legfontosabbakat emeltük ki.

Legfontosabbnak pedig azt tartjuk, hogy Harmatta professzor nem skatulyázódott be valamely szűkebb aldiszciplínába, hanem a főbb kutatási területeihez kapcsolódóan foglalkozott valamennyi olyan kérdéssel, amellyel munkája során találkozott, amelyek vizsgálata előbbre vitte főbb kutatási területeiben, illetve – és ez valamennyiünk számára követendő példa –, amelyekkel a magyar tudomány és a magyarságtudomány sajátos problémáinak megoldását igyekezett segíteni. Felkészültsége már kora ifjúságától fogva széleskörű és alapos volt: ZSIRAI Miklós illetve NÉMETH Gyula tanítványaként a klasszika-filológia mellett mind a finnugrisztika, mind az altajisztika korabeli klasszikusaitól tanult, és ezt az igényességet az akadémikus pályára csúcsain is megőrizte. Maga mondta: ha kutatás közben szükség van egy nyelvre, jobb azt a szövegek fölött ülve tanulni, mint a kollegiális konzultációkra hagyatkozni, mert például az arameus nyelvet más nézőpontból és más célokból használja egy sémi nyelvész, mint akinek az óperzsa filológiához van rá szüksége. A példánál maradva említette, amikor a – hasonlóan széles műveltségű, sok területen alapos kutató – Czeglédy Károly barátjához fordult, ő egy arameus nyelvtant nyomott a kezébe: tessék, tanuld meg, és át fogod látni a problémát. – Vajh mikor találhatik magyar tudományunkban oly egyéniséget, akiben a minden irányú érdeklődés, a hosszú életpályán át el nem hamvadó ifjúkori kíváncsiság ily széleskörű felkészültséggel párosul, és ily eredményekkel vívja ki a nemzetközi szakmai tiszteletet ?!

HARMATTA JÁNOS FINNUGRISZTIKAI PUBLIKÁCIÓI*

- Forrástanulmányok Herodotosz Skythikájához. – Quellenstudien zu den Skythika des Herodot. Bp. 1941. 71 p. Magyar-Görög Tanulmányok, 14. Rev: Diehl, E.: Gnomon 18 (1942) 331–333. V. Heydemann, PhW 62 (1942) 385–386. Oppermann, R., NJb, 5 (1942) 214. R., Südost-Forschungen, 7 (1942) 352–353. Szabó Á, EPhK 66 (1942) 89–95.
- Ibn Fadhlán über die Bestattung bei den Wolga-Bulgaren. Arch. Ért. 7–9 (1946–1948) 362–382.
- Néhány obi-ugor állatnévről. MNy 45 (1949) 161–169.
- Hozzászólás Vargyas Lajos, a magyar vers ritmusa c. könyve megvitatásához. MTA II OK 3 (1953) 237–242.
- Vargyas Lajos, A magyar vers ritmusa. Acta Ethn. Hung. 3 (1953) 465–469.
- Egy finnugor nép az antik irodalmi hagyományban. MTA I. OK 6 (1954) 341–351.
- Um peuple finno-ougrien dans la tradition littéraire de l'antiquité. Acta Ant. Hung. (1954) 291–303.
- A magyar őstörténet kérdései. Akad.: Bp. 1955. 27–30.
- Hozzászólás Kniezsa István, A magyar állami és jogi terminológia eredete c. előadásához. MTA II. OK 7 (1955) 249–254.
- Egy iráni jövevényszavunk magyarazatához. Pais-Emlékkönyv, Bp. 1956. 292–297.
- A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp. 1958. 21–23, 205.
- Munkácsi Bernát mint a finnugor-iráni kapcsolatok kutatója. MTA I. OK 16 (1960) 223–228.
- Révay József. Ant. Tan. 17 (1970) 57–58.
- Irániai és finnugorok, irániaiak és magyarok. In: Magyar őstörténeti tanulmányok, Bp. 1977. 167–182.
- Anonymus a magyarok kijöveteléről. Ant. Tan. 24 (1977) 206–220.
- Megemlékezés Gombocz Zoltánról. MNy 73 (1977) 392–395.
- Ostjak lila, Estonian lis. Ural-Altäische Jahrbücher, 50 (1978) 60–62. (F. OINAS-szal közösen.)

*1981-ig feldolgozva. A szerző szándéka egy hasonló terjedelmű, elemző dolgozat közzététele, amely napjainkig követi és egyben értékeli Harmatta professzor finnugrisztikai területen kifejtett munkásságát; kegyeleti okokból azonban a jelen megemlékezésben a részletesebb annotációkat mellőzzük, illetve azt kívánjuk megmutatni, hogy kora ifjúságától kezdve folyamatos volt érdeklődése az uráli népek iránt is. Ösztönözni szándékozván ezzel a finnugrisztika (fiatalabb) művelőit is a Harmatta-életmű ilyen irányú tanulmányozására.